

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

В. М. ГЕЄЦЬ,
*професор, доктор економічних наук,
академік НАН України,
Головний редактор журналу “Економіка України”, директор,
А. А. ГРИЦЕНКО,*
*професор, доктор економічних наук,
член-кореспондент НАН України,
заступник директора, завідувач відділом економічної теорії*

*ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна*

**СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВА ДИНАМІКА:
АКТУАЛЬНИЙ ДИСКУРС**

Бібл. 3.

VALERII HEYETS,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Editor-in-Chief of the “Economy of Ukraine” Journal, Director,
ANDRII GRYTSENKO,*
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Deputy Director, Head of the Department of Economic Theory*
*Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine*

**SOCIAL AND CLASS DYNAMICS:
ACTUAL DISCOURSE**

References 3.

Сучасне суспільство перебуває в процесі трансформації, що розвивається на різних рівнях, по багатьох лініях і в різних формах. Це стосується всіх без винятку складових, у тому числі й соціально-класової динаміки. Глибина та інтенсивність трансформаційних процесів ставлять на порядок денний проблему співвідношення міри стійких і мінливих характеристик. Зміни можуть торкнутися найбільш істотних характеристик об'єкта, і тоді ми матимемо справу з іншим за своєю суттю предметом, а можуть належати до зовнішніх форм, у яких проявляється та сама суть. Цілком зрозуміло, що теоретичні підходи і засновані на них практичні рішення у цих двох випадках принципово відрізнятимуться.

Уся складність трансформаційних перетворень, природно, також відображається у різних поглядах на соціально-класову динаміку, включаючи проти-

© Геєць Валерій Михайлович (Heyets Valerii), 2018; e-mail: gvm@ief.org.ua;

© Гриценко Андрій Андрійович (Grytsenko Andrii), 2018; e-mail: agrytsenko@ief.org.ua.

лежні методологічні підходи та оцінювання. У рецензованій праці [1] піддано критиці як твердження про “депролетарізацію” робітничого класу і його соціальну інтеграцію в капіталістичну систему, так і концепцію “зникнення” індустріального пролетаріату та заміни його “когнітаріатом”, “кібертаріатом”, “саларіатом”, “консьюмеріатом” тощо в постіндустріальному суспільстві. Критиковані підходи зумовили, як вважають автори, зниження уваги до досліджень становища, проблем і перспектив найманої праці у сфері матеріального виробництва в Україні, а національна статистика навіть відмовилася від використання самої категорії “робітники”.

Автори монографії розвивають протилежний підхід, доводячи, що нині пролетаріат не тільки не перетворився на анахронізм історії, але й значно розширив свої ряди за рахунок передислокації обробної промисловості з “першого” світу на периферію глобального капіталізму, в тому числі до країн з перехідною економікою. Водночас вони зазначають, що робітничий клас у країнах “ядра”, “напівпериферії” та “периферії” світового господарства зазнав істотних змін у результаті дії таких факторів: 1) переходу капіталістичної економіки від кейнсіансько-фордистської до неоліберальної моделі економічного зростання і розвитку; 2) руйнування світової соціалістичної системи і соціального реваншу капіталістів, спрямованого на відмову від поступок робітничому класу, зроблених під впливом досягнень реального соціалізму; 3) інтенсифікації міжнародної трудової міграції та “великого переселення народів” на всіх континентах, особливо після подій на Близькому Сході та в Північній Африці; 4) передислокації багатьох транснаціональних корпорацій (ТНК) з країн “ядра” до країн “другого” і “третього” світу; 5) першої в історії людства глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., наслідки якої не подолано й досі.

Перевагою монографії є розгляд сучасних проблем зайнятості, найманої праці та соціально-трудоих відносин у нашій країні у глобальному контексті інституціональних змін, які відбуваються сьогодні у світовому господарстві в межах процесів деіндустріалізації. Остання є характерною для України та інших колишніх республік СРСР і неминуче тягне за собою руйнування господарського потенціалу, примітивізацію національної економіки, деградацію робочої сили і падіння рівня життя трудящих. У цих умовах розраховувати на підвищення продуктивності праці, підйом ефективності національної економіки та перехід на інноваційний шлях розвитку Україні, витісненій на узбіччя глобального капіталістичного світу, не доводиться. Особливу тривогу, на думку авторів, викликає той факт, що за роки здійснення радикальних економічних реформ вітчизняний робітничий клас втратив половину своєї чисельності.

Тим часом, у книзі наводиться думка, що, за висловом класика економічної соціології К. Поланьї, робітничий клас України, який повсякденно перемелюється “сатанинським млином капіталізму”, не канув у Лету і не втратив своєї ідентичності. На доказ наводяться посилання, що на запитання “Скажіть, чи вважаєте ви себе частиною робітничого класу України?” позитивну відповідь дали понад 81% респондентів, а результати першого всеукраїнського опитування робітників переконливо демонструють зниження реального статусу українських робітників порівняно з радянським періодом унаслідок їх маргіналізації та атомізації, значного погіршення якості життя, падіння престижу робітничої професії та посилення соціальної уразливості найманої робочої сили. На підставі опрацювання

великого обсягу емпіричних та інших матеріалів автори роблять висновок про те, що сучасний рівень заробітної плати та інші умови праці в нашій країні не сприяють відтворенню робочої сили і закріпленню її у сфері реального виробництва та є істотною перешкодою на шляху до підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг. Цей бар'єр вимагає якнайшвидшого подолання заради запобігання перетворенню України на сировинний придаток країн “золотого мільярда” планети на вічні часи.

Значне погіршення соціально-економічного становища робітничого класу України в епоху змін, як свідчать результати монографічного дослідження, ще раз підтверджує той факт, що неоліберальні реформи в країні були спрямовані не на будівництво офіційно проголошених “соціально орієнтованої економіки” і “соціальної держави”, а на формування “капіталізму для своїх” за допомогою активної державної підтримки правлячої еліти та олігархічних кланів. Різке падіння життєвого рівня та обмеження демократичних прав трудового народу в нашій країні також є наслідком, з одного боку, неадекватної вимогам глобальної економіки соціально-економічної політики держави, а з іншого – недостатньої активності профспілкових організацій при виконанні своїх прямих функцій у сфері соціального захисту інтересів найманих працівників. У підсумку це призвело до посилення експлуатації та відчуження праці, розчарування переважної більшості українських робітників у ринкових реформах.

У своєму аналізі автори спираються на великий масив статистичних даних і результати багаторічних соціологічних досліджень. Вони, зокрема, показують, що в нашій країні четверо з десяти робітників відчувають ностальгію за соціалізмом і СРСР. Майже половина респондентів заявили, що в цілому становище на підприємстві, де вони працюють, погіршилося порівняно з радянським періодом. Кожному другому не вистачає впевненості в майбутньому, більшість не сподівається на поліпшення життя і побоюється зменшення заробітної плати, переведення на неповний робочий день, скорочення соціального пакета, звільнення з роботи тощо. Результати опитування робочих у 2016 р. показали, що далі терпіти погіршення рівня життя заради реформ згоден тільки кожен третій робітник. Істотно змінилося в гіршу сторону і ставлення українського суспільства до робітничих професій, незважаючи на зростання попиту на них на ринку праці. У цьому зв'язку не доводиться дивуватися тому, що нові покоління молоді не пов'язують свій трудовий вибір з опануванням робітничих спеціальностей.

У робітничому середовищі в результаті дедалі більшого розчарування в капіталізмі зростає усвідомлення необхідності альтернативної моделі розвитку для України. Четверо з десяти опитаних згодні, що нинішній соціально-економічний лад у нашій країні необхідно змінити на більш справедливий. На думку авторів монографії, усе це говорить про те, що без істотного і принципового поліпшення соціально-економічного становища робітничого класу як головної продуктивної сили нашій країні не судилося піднятися з “економічного дна”, на яке вона опустилася внаслідок неоліберальних економічних реформ. І тим більше не вирішити актуальних завдань неоіндустріалізації в умовах прийдешньої четвертої промислової революції. Виявлене авторами усвідомлення українським робітничим класом необхідності зміни неоліберальної моделі економічного розвитку значно розширює можливості створення більш справедливого суспільства в нашій країні.

Структура, логіка дослідження та змістовне наповнення монографії переконливо свідчать про високу наукову кваліфікацію авторського колективу і великий обсяг виконаної теоретичної та емпіричної роботи. Практично всі розділи рецензованої праці починаються з глибокого наукового екскурсу в сутність досліджуваних проблем і закінчуються обґрунтованою науковою інтерпретацією результатів проведеного соціологічного опитування робітників щодо різних аспектів їх трудового життя і професійної життєдіяльності. Це дозволило детально простежити сучасні метаморфози праці у глобальному і локальному вимірах в умовах неолібералізму, трансформацію колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин у світлі соціального реваншу нинішньої владної еліти після демонтажу соціалізму в країнах Східної Європи та в Радянському Союзі, зміни ролі та місця робітничого класу в соціально-економічній структурі українського суспільства за часів докорінних змін. Автори наполягають на відмові від збанкрутілої неоліберальної парадигми економічного зростання заради порятунку українського народу.

Разом з тим, на наш погляд, у монографії недостатньо враховано сучасні техніко-технологічні, соціально-економічні та світоглядні трансформації, що відбуваються в суспільстві. Світ перебуває у процесі переходу від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання. Цей перехід змінює не тільки форми, а й сутність соціально-економічних відносин, надає вже відомим соціальним утворенням принципово нові характеристики. Індустріально-ринкова та інформаційно-мережева економіки базуються на різних економічних законах і механізмах їх дії. Закони власності, праці, попиту та пропозиції, розподілу та обміну, вартості, ціноутворення не просто відрізняються, а є іншими. Наприклад, інформація як основний ресурс і продукт інформаційно-мережевої економіки, на відміну від звичайних матеріальних благ, може одночасно присвоюватись усіма і кожним. Її адекватною є спільна, а не приватна власність. Крива попиту на мережеві блага є висхідною, а не спадною, як у випадку із звичайними благами, тощо.

В інформаційно-мережевому суспільстві всі його складові набувають мережевого характеру. Сім'я, фірма, держава, громадянське суспільство, соціальні групи тощо дістають мережеві форми реалізації та існування. Якщо, наприклад, підприємство користується мережевими способами пошуку найманих робітників і їх працевлаштування (а сьогодні це вже певною мірою так і відбувається), то людина поза мережею взагалі не може себе реалізувати як найманий робітник. Вона існує лише як мережевий суб'єкт і поза мережею для роботодавця не існує.

Те саме відбувається і з робітничим класом. Якщо судити за класичними критеріями, то він дійсно являє собою серйозну силу. Однак вона забезпечувалася концентрацією на великих підприємствах, тісними контактами у трудовій кооперації та заснований на ній організації. Така щільність трудової кооперації розмивається сучасними інформаційно-мережевими технологіями, а мережеві взаємозв'язки зміцнюються як на роботі, так і поза нею. Це позначається також на силі профспілок, значення яких знижується. Робітничий клас хоча і стає глобальним, проте не заявляє про себе так, як можна було б очікувати, виходячи з оцінки його ролі за класичними критеріями. У мережевому суспільстві робітничий клас може перетворитися з класу в собі на клас для себе, тільки набуваючи мережевих характеристик.

Якщо в первісному суспільстві соціальна структура ґрунтувалася на родопле-мінних зв'язках, а наступна велика сходинка суспільного розвитку мала станово-класову соціальну структуру, то в інформаційно-мережевому суспільстві основною соціальною структурою виступає сукупність соціальних мереж у найширшому розумінні (професійних, трудових, споживчих, освітніх, національних, гендерних та ін.). І робітничий клас тут утворює таку саму соціальну мережу. Ці мережі можуть бути ієрархізованими з точки зору вирішення різних завдань. А оскільки мережі за самою своєю суттю фрагментують суспільство і створюють фундаментальну невизначеність у його розвитку, то найважливішого значення набуває визначення соціальних мереж з точки зору забезпечення стійкості функціонування і розвитку системи. Саме за цим критерієм у сучасному дискурсі виокремлено клас, який Г. Стендінг назвав прекаріатом і який характеризується нестійкістю свого економічного і соціального стану [2]. З прекаріатом логічно та історично співвідноситься клас із стійким соціально-економічним становищем. Зазвичай такий клас визначається як середній. Він сформувався за три післявоєнних десятиліття, яке Ж. Фурастьє назвав "славетним тридцятиріччям", у результаті зменшення соціальної нерівності [3]. Однак в останні десятиліття середній клас у розвинутих країнах розмивається, а в таких, як Україна, не формується, тому соціальна нерівність зростає. У цих умовах виникають об'єктивна необхідність і потреба у формуванні соціального утворення, яке можна було б назвати медіум-класом, що мав би стале економічне та соціальне становище за рахунок відтворення суспільно нормальних умов життєдіяльності та являв собою більшість населення за зростаючої нерівності між ним і преміум-класом, який володіє монопольними факторами виробництва як основою додаткового, за своєю суттю преміального, доходу. У цьому об'єктивно заінтересовані всі: сам медіум-клас (як у своїй основі, що розширюється), прекаріат (як у своїй реальній перспективі), преміум-клас (як у необхідній умові збереження свого привілейованого становища). Таке соціальне структурування впливає з логіки формування в надрах індустріально-ринкової системи інформаційно-мережевої економіки, у якій мережевий характер реалізації інноваційних факторів неминуче вестиме до соціальної фрагментації, диференціації доходів і статусів, а спроби зберегти стабільність і забезпечити справедливість – до пошуку форм забезпечення сталого економічного становища більшості населення. Прекаріат, медіум- і преміум-клас стануть у цих умовах основними мережевими утвореннями соціальної структури нового глобального суспільства, що формується.

Сказане вище зовсім не скасовує всього того, що достатньо ґрунтовно аргументовано в рецензованій монографії. Йдеться лише про те, що формування інформаційно-мережевого суспільства надає існуючим соціальним утворенням нові додаткові характеристики, які нині ледь помітні, але з часом набудуть визначального значення.

Безумовно, системний підхід до дослідження однієї з найгостріших і найскладніших соціально-економічних проблем, висока методологічна культура дозволили авторському колективу внести вагомий вклад у розвиток вітчизняної суспільствознавчої науки. Отримані результати мають не тільки академічне значення, але й несуть у собі потенціал практичної дії. Монографія, що вийшла у світ, буде з інтересом і користю прочитана соціологами, економістами і політологами, усіма, хто прагне зрозуміти суть суспільних трансформацій, що відбуваються, і

діяти розумно, тобто відповідно до реальних обставин, а не за чужими і часто відчуженими від суті справи підказками.

Список використаної літератури

1. Рабочий класс современной Украины : моногр. ; [под ред. А.Г. Арсеевко]. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2017. – 318 с.
2. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс ; [пер. с англ.]. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2011. – 328 с.
3. Славное тридцатилетие [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Славное_тридцатилетие.

References

1. *Rabochii Klass Sovremennoi Ukrainy* [Working Class of Modern Ukraine]. A.G. Arsenko (Ed.). Kyiv, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2017 [in Russian].
2. Standing G. *Prekariat: Novyi Opasnyi Klass* [The Precariat: The New Dangerous Class]. Moscow, Ad Marginem Press, 2011 [in Russian].
3. *Slavnoe tridsatiletie* [Glorious thirty years], available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Славное_тридцатилетие [in Russian].

*Рецензія надійшла до редакції 27 червня 2018 р.
The review was received by the Editorial staff on June 27, 2018.*
